

## ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.15

DOI <https://doi.org/10.15421/392141>

**Волошко О. О.,**

*кандидат історичних наук, доцент,*

*доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін*

*КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради*

### **ВІДНОСИНИ МІЖ УРЯДОМ П. СКОРОПАДСЬКОГО ТА ПРЕДСТАВНИКАМИ НІМЕЧЧИНИ У ПРОЦЕСІ СТВОРЕННЯ АГРАРНОГО ЗАКОНОДАВСТВА (КВІТЕНЬ-ЛИСТОПАД 1918 Р.)**

### **RELATIONS BETWEEN THE GOVERNMENT OF P. SKOROPADSKY AND THE REPRESENTATIVES OF GERMANY IN THE PROCESS OF CREATION OF THE AGRICULTURAL LEGISLATION (APRIL-NOVEMBER 1918)**

У статті досліджується вплив німецької адміністрації на створення аграрного законодавства урядом П. Скоропадського. У процесі дослідження були опрацьовані нормативно-правові акти, опубліковані документи, а також архівні матеріали. Проаналізовано втаємничені погляди німецької адміністрації на призначення гетьманського режиму і методи співробітництва з ним. Охарактеризовано модель земельної реформи, яку німецька адміністрація рекомендувала провести. Показано участь авторитетного німецького фахівця-аграрника в роботі аграрної комісії при уряді, а потім особливої наради при гетьмані під час підготовки проєкту головного земельного закону. Наведено його аргументи на користь парцеляції поміщицьких земель і включення селян-господарів у систему виробництва цукру шляхом придбання ними паїв цукрових заводів. За результатами проведеного дослідження зроблені такі висновки. Законотворчість гетьманського уряду з регулювання аграрних відносин перебувала під пильним наглядом німецької адміністрації, що пояснювалося економічними інтересами окупантів в Україні. Німці мали безпосередній вплив на гетьмана, контролювали склад його уряду, тримали свого представника в урядових аграрних комісіях з питань розробки головного земельного закону. Вони були в курсі справ щодо підготовки найважливіших законопроектів і давали свої рекомендації щодо них. Окремі законопроекти були розроблені й затверджені на їхню вимогу. Німецька адміністрація проявляла толерантність у питанні про запровадження принципу примусового відчуження землі за викуп і лише настирливо його рекомендувала гетьманському уряду. Вона так і не наважилась віддати наказ про його запровадження, як це було зроблено в окупованій Курляндії (Латвії). Натомість жорсткий підхід спостерігався при регламентації організації жнив, порядку реалізації врожаю, орендних відносин. Так, німецька адміністрація виступила за обмеження спекулятивних прагнень латифундистів при здачі землі в оренду. Оцінюючи вплив німецьких представників на законотворчість, слід зазначити, що в окремих випадках він сприяв або міг сприяти за певних обставин частковій стабілізації та раціональному впорядкуванню аграрних відносин. Однак визначальним його напрямком стала якраз їх дестабілізація в результаті абсолютизації позаекономічного примусу. Це мало катастрофічні соціально-економічні й політичні наслідки як в Україні, так і в Німеччині.

**Ключові слова:** *Гетьманат, німецька адміністрація, законотворчість, законодавство, земельна реформа.*

The influence of the German administration on the creation of agricultural legislation by the government of P. Skoropadsky is examined in the article. In the course of the research, normative legal acts were processed, documents were published, as well as archival materials. The secret views of the German administration on the appointment of the Hetman regime and methods of cooperation with it were analyzed. The model of land reform recommended by the German administration was described. The participation of an authoritative German specialist-agrarian in the work of government commissions during the preparation of the draft main land law was shown. His arguments in favor of the parcelling of landed estates and the inclusion of peasant farmers in the system of sugar production by purchasing shares of sugar factories were given. According to the results of the study, the following conclusions were made. The legislation of the Hetman's government to regulate agrarian relations was under the close supervision of the German administration, which was explained by the economic interests of the occupiers in Ukraine. The Germans had a direct influence on the hetman, controlled the composition of his government, kept their representative in government agrarian commissions to develop the main land law. They were aware of the preparation of the most important bills and gave their recommendations on

them. Some bills were developed and approved at their request. The German administration was tolerant of the introduction of the principle of forced expropriation of land for ransom and only insistently recommended it to the Hetman's government. It did not dare to order its introduction, as was done in occupied Courland (Latvia). Instead, a strict approach was observed in the regulation of the organization of harvests, the order of harvest, lease relations. Thus, the German administration advocated limiting of the speculative aspirations of landowners in the lease of land. The influence of the German representatives on law-making in some cases contributed, or could contribute in certain circumstances, to the partial stabilization and rational regulation of agrarian relations. However, its defining direction was precisely their destabilization as a result of the absolutization of non-economic coercion. This had catastrophic socio-economic and political consequences, both in Ukraine and in Germany.

**Key words:** *Hetmanate, German administration, lawmaking, legislation, land reform.*

**Постановка проблеми.** Як і більш ніж сто років тому, наразі Україна в умовах гібридної війни торує свій нелегкий шлях до побудови демократичного суспільства. Невід'ємною його складовою є реформування аграрних відносин на демократичних засадах, зважаючи на законмірності соціально-економічного розвитку, а також на світовий та вітчизняний досвід. Отож залишаються актуальними наукові розвідки історії аграрних відносин.

**Стан вивчення проблеми.** Аграрна політика Гетьманату була об'єктом дослідження сучасних науковців. Насамперед вагомий внесок у вивчення проблеми зробили загальні історики. Глибоке комплексне вивчення проблеми здійснили Г.В. Терела та Р.Я. Пиріг. Проте вони з відомих причин спеціально не досліджували юридичні аспекти теми. Історики права здебільшого зосереджувались на вивченні нормативно-правової бази аграрної політики. Зокрема, І.М. Зарицька досліджувала земельне законодавство, В.Д. Сидор вивчав особливості земельного законодавства і його вплив на подальше формування вітчизняного земельного законодавства, М.Ю. Бурдін аналізував аграрну політику і земельне законодавство в контексті державотворення. Тому обраний для дослідження аспект проблеми не вивчався. Зважаючи на це, **мета** поданої статті – дослідити вплив німецької адміністрації в Україні на законотворчість гетьманського уряду у сфері аграрних відносин.

**Виклад основного матеріалу.** Законотворчість гетьманського уряду щодо регулювання аграрних відносин відбувалася під впливом цілої низки чинників. До найголовніших із них треба віднести політику кайзерівської Німеччини, інтереси якої в Україні представляли керівництво штабу німецьких окупаційних військ на чолі з генералом В. Гренером та німецький посол А. Мумм.

Ще за часів перебування при владі Центральної Ради німецькі представники підготували для її уряду два законопроекти, датовані 21 березня 1918 р., у яких сформулювали свою модель врегулювання аграрних відносин. Суть їх полягала в тому, що український уряд відмовлявся від положень Третього та Четвертого Універсалів, які «не произвели желаемого действия», і вважав неможливим проведення на той час наміченої ним аграрної реформи у дусі названих Універсалів, оскільки для цього потрібно було спочатку відновити спокій і порядок. Відтак, у *перехідний* період треба було повернутись до *старих* умов. З огляду на цю настанову уряд мав видати розпорядження, котре містило б такі положення: а) кожен, хто присвоїв собі чужу землю і чужий реманент, зобов'язаний негайно повернути їх власнику; б) кожен, хто руйнував майно, повинен негайно здійснити заходи для його відновлення; в) уряд погоджується на викуп селянами земель у поміщиків, а поміщикам ставиться в обов'язок іти назустріч селянам при укладенні таких *угод* [1, с. 28–29].

При розробці цих законопроектів німецькі представники керувалися, по-перше, прагненням створити контрольовану ними ефективну систему одержання продовольства з України, а по-друге, соціально-економічними прогнозами, складеними не без допомоги латифундистів. Так, німці слідом за латифундистами пояснювали *дефіцит* грошей в Україні тим, що селяни їх нібито заховали і були твердо впевнені в *наявності* у селян бажання *заплатити* не тільки за нову землю, але й за вже ними зайняту [1, с. 28–29].

Отже, нічого оригінального кайзерівські «культуртрегери» не придумали, крім як обвинувачувати у економічних негараздах найменш захищеного в економічному та у правовому відношенні *дрібно* сільського товаровиробника

і перекладати на нього тягар чергової *випувної* земельної операції та *виконання* зобов'язань українського уряду по продовольчих поставках.

Політику *обвинувачень* та економічної *експлуатації* селянства проводили й інші *претенденти* на роль носіїв *нового* суспільного порядку і культури – керівники *більшовицької* партії. Щоправда, більшовики пояснювали селянські повстання «*куркульською*» агітацією [2, с. 13,16; 3, с. 40–41], а німці та «*гетьманці*» – «*більшовицькою*». Так, 3 червня 1918 р. підлеглі директора польової поліції німецьких військ в Україні доповідали йому: «У большей части крестьян «большевизм» в крови и они неохотно подчиняются властям» [4, арк. 15]. А більшовики у розпал антикомуністичного селянського руху скаржились, що українські селяни ведуть своє походження від *запорозьких козаків* і в Україні багато *анархічно* налаштованих *куркулів*, та й узагалі, Україна – це країна, яка *не бажає* бачити у себе взагалі *ніякої державної влади* [5, арк. 39–40]. Насправді ж селянство боролось за свою національно-демократичну державу, з якою пов'язувало набуття політичних і економічних прав.

Слід зазначити, що подальший розвиток політичних подій довів нерозуміння німецькими представниками ані загальної політичної ситуації в Україні навесні 1918 р., ані світогляду і соціальної психології селянства окупованої ними країни. Власне кажучи, кайзерівський уряд та головне військо командування Німеччини не розуміли суті соціально-економічних та політичних процесів, що відбувалися в цей час у їхній країні і які незабаром призвели до революції [6, с. 288–289].

Керівництво УНР відмовилося стати слухняним знаряддям німецької імперської політики і не стало торгувати суверенітетом держави тареволуційнимизавоюваннямидемократичних верств українського суспільства, в першу чергу трудового селянства. Це і вирішило його долю.

Поставивши в результаті державного перевороту при владі П. Скоропадського, який організував авторитарний політичний режим, німці сподівалися за його допомогою реалізувати свої економічні та політичні інтереси в Україні. «За спиной нового правительства стоит в первую очередь единственная авторитетная в настоящее время в стране власть – германское верховное

командование», – доповідав 2 травня 1918 р. у телеграмі за № 485 посол Мумм у міністерство іноземних справ Німеччини [1, с. 60]. Йому вторив генерал Гренер, який 4 травня 1918 р. у телефонограмі до головнокомандувача Східним фронтом запевняв, що «Скоропадский находится целиком и полностью под влиянием главного командования» і його перебування при владі буде залежати «в первую очередь от работоспособности правительства и от того, останется ли он под германским влиянием» [1, с. 61, 63].

Досить красномовно схарактеризував суть німецької політики стосовно Гетьманату посол Мумм у своїй телеграмі за № 548 від 9 травня до міністерства іноземних справ Німеччини. Посол уважав за потрібне «поддерживать на Украине *фикцию* (виділено мною – *О.В.*) самостоятельного дружественного нам государства», оскільки, на його погляд, треба було зважати на громадську думку як у Німеччині, так і у нейтральних та у ворожих Німеччині країнах, а також підтримувати авторитет «украинского правительства среди населения, который мы подорвём, если слишком резко покажем, что оно является только *куклой* (виділено мною – *О.В.*) в наших руках, а правительственные распоряжения обслуживают исключительно наши интересы» [1, с. 65].

Представників Німеччини в Україні не лякали політичні уподобання гетьманських міністрів, більшість з яких, за визнанням самих представників, дотримувались *великоруських* ідей. Німці були впевнені, що кабінет міністрів є лише робочим органом і перебуває під їхнім постійним контролем [1, с. 122].

Німецька адміністрація в Україні мала безпосередній вплив на *формування* складу гетьманського уряду, який готував нормативно-правові акти щодо врегулювання аграрних відносин. 10 червня 1918 р. начальника штабу німецьких окупаційних військ генерала Гренера відвідала депутація представників українських партій (соціалістів-федералістів, хліборобів-демократів, самостійників-соціалістів) та української громадськості. Виступаючи від імені депутації, М. Міхновський висловив недовіру гетьманському уряду, зауваживши: «Необходимо *сменить* нынешний кабинет, так как он состоит из *врагов* (виділено мною – *О. В.*) украинского народа» [1, с. 126]. Він звернув увагу Гренера на те, що *всі українські* чиновники *звільнені* з міністерств,

зокрема з міністерства землеробства. Прохання депутації Гренер відхилив. Німців на той час влаштувала діяльність гетьманського уряду.

Щоправда, у зв'язку з катастрофічним погіршенням улітку 1918 р. військово-політичного становища більшовицького режиму в Росії, з яким Німеччина та її союзники уклали мирний договір, німці почали настирливо висловлюватись за *українізацію* гетьманського уряду, але мали на меті при цьому *свої* інтереси. Так, у кінці червня в розмові з головою Ради міністрів Ф. Лизогубом посол Мумм заявив, що «у германских представителей имеется желание придать министерству (Кабинету министров – О. В.) несколько бóльший местный колорит» [1, с. 75]. Німці були зацікавлені у посиленні «українського елемента» в уряді. Цей захід мав стати запобіжним від небезпеки переходу проросійськи налаштованої більшості міністрів гетьманського уряду на бік Росії в разі поразки там більшовиків і перемоги прихильників Антанти в особі командування Добровольчої армії. Мумм висловив незадоволення складом керівництва міністерства внутрішніх справ і рекомендував Ф. Лизогубу почистити свій уряд «залізною мітлою», взявши за правило німецьку приказку «Ландграф, будь твердим!» [1, с. 75].

Наприкінці липня 1918 р. гетьман сповістив Мумма про намір провести реорганізацію кабінету міністрів, зокрема, призначити міністром внутрішніх справ І. Кістяківського. Як повідомляв про це у Берлін Мумм, з його боку заперечень не було [1, с. 128].

Серед вимог німецького військового командування в Україні, визнаних гетьманом у письмовій заяві, особливе значення для німців, як зазначалося у наказі Г. Ейхгорна від 22 травня 1918 р. за № 386, мали такі :

1. Скликані (Центральною Радою – О. В.) Українські Установчі збори *не будуть зібрані*. Нові вибори у законодавчі органи будуть мати місце лише після повного заспокоєння країни. Строк виборів призначається за домовленістю з німецьким командуванням.

2. *Земельні комітети* і всі *інші* комітети будуть *розпущені* і *замінені* надійними державними адміністративними органами. Всі *небажані* елементи *усуваються* з адміністративних органів.

3. Оскільки в Україні *немає* закону про натуральні повинності у військовий час, німецьке

командування у здійсненні своїх заходів *керується* відповідним *німецьким законом*.

4. Усі перешкоди, які донині *заважали* виконанню договору про поставку хліба, *усуваються*, нові перешкоди чинитись *не будуть* [1, с. 67].

Висуваючи вимогу про розпуск земельних комітетів, німці, як і більшовики, котрі розігнали земельні комітети взимку 1918 р. [7, с. 160–161; 8, арк. 26, 131], прагнули *усунути* від влади *демократичні* органи, які *заважали* їм вилучати продовольство з України. У цьому німецькі інтереси збігалися з інтересами великої буржуазії та поміщиків в Україні, для яких *ненависні земельні комітети* уособлювали *народну* владу. У грамоті від 29 квітня 1918 р., положення якої були узгоджені з німецьким командуванням [9, с. 29], гетьман проголосив *розпуск* земельних комітетів [10, с. 84].

У вищенаведеному наказі фельдмаршала Ейхгорна висловлювалося побоювання, що партія соціалістів-революціонерів шляхом підбурювання селян буде намагатися викликати акти саботажу під час збирання врожаю, аргументуючи тим, що відновлення права власності поміщиків на землю позбавить селян врожаю із засіяних ними ланів. У зв'язку з цим наказ вимагав від німецьких комендантів дати селянам тверду обіцянку, з посиланням на наказ Ейхгорна від 6 квітня 1918 р. про весняний засів [11, с. 346–347], що врожай буде *належати* тому, хто *обробляв* землю. У наказі говорилося, що таку обіцянку селянам дасть і гетьманський уряд [1, с. 66–67].

Дійсно, закон «Про право на врожай 1918 р. на території Української Держави» від 27 травня 1918 р. був підготовлений гетьманським урядом у відповідності до першого пункту наказу Ейхгорна про весняний засів, що приписував: «Хто засіває землю, тому належить і зібраний хліб...» [11, с. 347]. Так, у другому пункті гетьманського закону робилося пряме посилання на наказ фельдмаршала [10, с. 86]. Щоправда, на прохання гетьманського уряду німці погодилися на виплату власниками врожаю компенсації землевласникам грошима й зерном за користування їх землями [9, с. 50–51].

Пильну увагу німецьких політичних представників привертала проблема врегулювання *земельних* відносин. Після гетьманського перевороту вони досить швидко усвідомили необхідність її оперативного розв'язання, адже віднов-

лення поміщицької власності на землю, після того як Центральна Рада передала селянам поміщицькі землі без викупу, спричинило *соціальний вибух* в українському селі, *нейтралізувати* який тільки *військовими* заходами виявилось *неможливим*. 20 травня німецький генеральний консул в Одесі Онесзейт доповідав у міністерство іноземних справ, що в Херсонській і Таврійських губерніях «имеется глубокое недовольство гетьманом и нынешним киевским правительством» у зв'язку з відновленням поміщицької земельної власності. Аби уникнути подальшого озлоблення селян, консул рекомендував негайно провести наділення селян землею. Звичайно, спосіб пропонувався неревольюційний, бо, за висловом командувача австро-угорської армії в Україні А. Крауса, «характеру пруссаков противоречит поддержка социально-революционного направления» [1, с. 131]. Наділення селян землею передбачалося шляхом *викупу* ними земель у поміщиків. Консул був переконаний, що селяни *мають гроші в достатку* і можуть заплатити одразу *більшу частину* вартості землі, а решту сплачувати *поступово*. Лише *окремі* селянські двори, на його думку, мали одержати достатню кількість землі, не менше *тридцяти десятин*. За *зразок* консул брав *наділення селян землею* у «прибалтійських провінціях» (сучасні країни Балтії – *О. В.*) та під час «кривошеїнської» реформи (*О. Кривошеїн* – царський міністр землеробства, сподвижник *П. Столипіна* – *О. В.*) [1, с. 92–93]. Зазначимо, що такий варіант свого часу німці пропонували уряду Центральної Ради.

20 травня посол Мумм у телеграмі за № 668 повідомляв у міністерство іноземних справ Німеччини про *виступи селян* у різних регіонах України, які в деяких місцях призвели до *зіткнення* з німецькими військами. «Принимаю меры к проведению разумной аграрной реформы, которой сейчас занят совет министров», – доповідав він [1, с. 122].

Земельна реформа як *засіб досягнення компромісу* з селянством була предметом обговорення кайзера і гетьмана під час офіційного візиту останнього до Німеччини у вересні 1918 р. *П. Скоропадський* запевнив кайзера, що робота над підготовкою реформи триває успішно [12, с. 276].

Восени 1918 р., коли військова ситуація для Центральної держав погіршилася і в Україні

у проросійських політичних колах, у тому числі й на урядовому рівні, виразно посилювались симпатії до країн Антанти і тенденції до підпорядкування Гетьманату командуванню Добровольчої армії, міністерство іноземних справ Німеччини *посилило тиск* на гетьмана в справі *українізації* його уряду і *здійснення аграрної реформи* [1, с. 136]. У свою чергу, як доповідав 11 жовтня у міністерство іноземних справ німецький генеральний консул у Києві *Е. Тіль*, над українізацією гетьманського уряду і проведенням аграрної реформи посилено працював і генерал *Гренер* зі своїми помічниками [1, с. 138].

Німецьке командування тримало своїх *постійних представників* – *Брюніна* та відомого фахівця сільського господарства професора *В. Аухгагена* – спочатку у складі *аграрної комісії* та *підкомісії* при уряді, а потім у складі *особливої наради* при гетьмані, що займалися розробкою проекту головного земельного закону. Виступаючи на їхніх засіданнях, *В. Аухгаген* робив раціональні та ділові пропозиції. Зокрема, висловлюючи, за його словами, думку уряду та широких громадських кіл Німеччини, він послідовно обстоював принцип *примусового відчуження* земель латифундистів, звичайно, за *викуп*, заради заспокоєння селянства. Відчуження треба було провести у тих районах, де поміщицькі землі становили більше ніж 50% загальної земельної площі сільськогосподарського призначення. При цьому, власники землеволодінь розміром більше 1 тис. дес. мали відступити селянам 25% своїх володінь. Коли ж постало питання, про *відчуження частини земель цукрових заводів* на користь *селян* і цукрозаводчики виступили з критикою цього заходу, стверджуючи, що *селяни нездатні* культивувати цукровий буряк, професор *В. Аухгаген заперечив* їм, посиляючись на досвід Німеччини, де *селяни* були *власниками паїв* цукрових заводів і це *спонукало* їх вирощувати *високі врожаї* цукрових буряків. Він уважав, що відчуження земель від цукрових заводів в Україні *не позначиться* на їх виробництві і приведе лише до того, що цукрозаводчики *приспосуються* до забезпечення своїх заводів сировиною з *селянських* господарств [13, арк. 25, 27; 14, арк. 2, 26]. На жаль, прагматичні рекомендації німецького професора *не були взяті* до уваги гетьманськими урядовцями, які були, за свідченням австро-угорського посланника

в Україні Форгача, *заручниками* латифундистів у розробці концептуальних засад проекту головного земельного закону [15, арк. 174]. В. Аухгаген припинив свою роботу в особливій нараді лише у зв'язку з евакуацією німецьких військ з України, про що й повідомив у спеціальному листі 4 грудня 1918 р. міністра землеробства [13, арк. 61].

Треба зазначити, що німецька адміністрація проявляла *толерантність* у питанні про запровадження принципу *примусового відчуження* землі в Україні і лише настирливо його *рекомендувала* гетьманському уряду, так і *не наважувались* віддати наказ про його запровадження, як це зробив фельдмаршал П. Гінденбург в окупованій Курляндії (Латвії) [16, арк. 21]. Однак зовсім інший, *жорсткий* підхід спостерігався при регламентації *орендних* відносин, організації *жнив*, порядку *реалізації врожаю* тощо.

Після відновлення гетьманською «Грамотою...» поміщицької власності на землю був покликаний до життя ліквідований Тимчасовим земельним законом Центральної Ради інститут орендних відносин. В умовах царської Росії, при скупченні величезних земельних володінь в руках купки латифундистів і хронічного мало-земелля та безземелля переважної більшості українських селян цей інститут використовувався латифундистами для економічного пригноблення селян і одержання великих прибутків [17, с. 54–63]. В умовах гетьманату поміщики сподівалися *відновити* стару практику. Спочатку їм цього зробити не вдалося, оскільки німецька адміністрація, зацікавлена у вирощенні та збереженні врожаю, висловила бажання створити орендарям сприятливі умови для господарювання, що й було зафіксовано в урядовій постанові від 28 травня 1918 р. «Про умови, які не вважаються порушенням орендних договорів» [10, с. 88]. Однак під тиском латифундистів у серпні урядом був підготовлений *законопроект*, що передбачав *підвищення* прибутків латифундистів від *оренди* у 3–5 разів. Це стало відомо німецькому військовому керівництву. 17 серпня до міністра землеробства направив спеціального листа генерал Гренер. Він висловив рішучий *протест* проти того, щоб цей проект став законом. «Названий проект представляє таке противореччє с основными положениями арендного права, что он должен вызвать глубо-

кое неудовлетворение в соответствующих кругах», – зазначив Гренер [18, арк. 2]. Негативно оцінюючи законопроект, він уважав, що його затвердження буде сприйнято суспільством як ознака того, що «классу крупных землевладельцев удалось осуществить свои интересы беспощадно» [18, арк. 2]. Це вело до ще більшого загострення *соціального напруження*, що було не в інтересах німців. Гренер висловив бажання міністру землеробства, щоб німецьке військово командування своєчасно одержувало можливість «высказаться по законодательным проектам такого важного значения» [18, арк. 2]. Враховуючи позицію німецького керівництва, Рада міністрів відкинула цей законопроект і згодом підготувала новий, затверджений гетьманом 20 жовтня, в якому *пом'якшувалася* вузькокласова спрямованість попереднього, щоправда уряд пішов назустріч лише крупним орендарям, зокрема цукрозаводчикам, а інтереси дрібних орендарів – селян, так і не були враховані [10, с. 113–114; 9, с. 66–67].

Під тиском німецької адміністрації [9, с. 31] був розроблений Радою міністрів і затверджений гетьманом 8 липня 1918 р. «Тимчасовий закон про заходи боротьби з розрухою сільського господарства». Він мав *надзвичайний* характер, оскільки його норми передбачали застосування примусової праці і примусового використання живого та мертвого реманенту сільського населення під час збирання врожаю у поміщицьких маєтках, а також встановлення твердих норм оплати праці [19, с. 6]. Таким чином, за допомогою примусових заходів планувалося забезпечити функціонування сільськогосподарського виробництва в поміщицьких економіях під час жнив. Більшу частину змісту закону становили санкції за порушення його норм. З формально-правової точки зору необхідності у такому надзвичайному законі не було, адже Україна як держава не перебувала у стані війни із зовнішніми ворогами. Уряд це розумів і тому назвав його «тимчасовим».

На вимогу німецьких представників [12, с. 290], гетьманський уряд запровадив *державну хлібну монополію*. Спочатку для її регламентації використовувався відомий закон Тимчасового уряду про хлібну монополію від 25 березня 1917 р. [20, с. 97], а незабаром гетьманський уряд підготував свій закон, що мав

назву «Про передачу хлібу врожаю 1918 року у розпорядження держави». Він був затверджений гетьманом 15 липня 1918 р. Перший пункт цього закону проголошував вирощений *врожай* зернових культур *державною власністю*, а четвертий пункт приписував власникам врожаю *здавати його державі* у встановлені терміни за твердими цінами [19, с. 27–28]. Цікаво, що німецька адміністрація та гетьманський уряд стали послідовниками продовольчої політики більшовиків, які ще 9 травня 1918 р. запровадили в Росії продрозверстку і по суті оголосили війну селянству. На момент ухвалення гетьманом закону про державну монополію на хліб у Росії палали селянські повстання під проводом лівих есерів, а більшовики ледь утримувалися при владі. Проте цей негативний досвід не став переконливим для німецької і гетьманської адміністрації.

**Висновки.** Завершуючи розгляд проблеми, визначимо її найважливіші аспекти. Законотворчість гетьманського уряду по регулюванню аграрних відносин перебувала в полі зору пильної уваги німецької військової та цивільної адміністрації, що пояснювалося економічними інтересами окупантів в Україні. Німці мали без-

посередній вплив на гетьмана, контролювали склад його уряду, тримали свого представника в урядових аграрних комісіях з питань розробки головного земельного закону, вони були в курсі справ щодо підготовки найважливіших законопроектів і давали свої рекомендації стосовно них, нарешті, окремі законопроекти були розроблені й затверджені на їхню вимогу. Оцінюючи вплив німецької сторони на законотворчість, слід зазначити, що в окремих випадках він сприяв або міг сприяти за певних обставин частковій стабілізації та раціональному впорядкуванню аграрних відносин, однак визначальним його напрямком стала якраз їх дестабілізація в результаті абсолютизації позаекономічного примусу, що мало катастрофічні соціально-економічні й політичні наслідки як в Україні, так і в Німеччині. Видатний державний і військовий діяч Німеччини часів Першої світової війни генерал-полковник Е. Людендорф у своїх спогадах визнавав: «Наша система принудительного господарства в зв'язи з твёрдыми ценами оказалась непригодной. Производительность не повышалась, урожай становился всё меньше и меньше...» [6, с. 281].

#### ЛІТЕРАТУРА:

1. Крах германской оккупации на Украине: По документам оккупантов / Под ред. М. Горького, И. Минца. Москва : Госиздат, 1936. 206 с.
2. Ленин В. Речь на объединённом заседании ВЦИК 29 июля 1918 г. // Полн. собр. соч. Изд. 5-е. Т. 37 : июль 1918 – март 1919. Москва : Изд-во полит. лит-ры, 1974. С. 1–19.
3. Ленин В. Товарищи-рабочие! Идём в последний, решительный бой! // Полн. собр. соч. Изд. 5-е. Т. 37 : июль 1918 – март 1919. Москва : Изд-во полит. лит-ры, 1974. С. 38–42.
4. Центральний державний архів вищих органів державної влади і управління (далі – ЦДАВО) України. Ф. 1216. Оп. 1. Спр. 75.
5. Державний архів Запорізької області. Ф. 27. Оп. 1. Спр. 150.
6. Людендорф Э. Мои воспоминания о войне 1914–1918 гг. / Перевод с 5-го немецкого издания под ред. А. Свечина. Т. 1. Москва : Госиздат, 1923. 320 с.
7. Луцкий А.Е. Политика Советской власти по отношению к земельным комитетам. *Труды Московского государственного историко-архивного института* / Под ред. Е.А. Луцкого, Е.С. Мельцера. Т. 13. Москва : Би., 1959. С. 13–161.
8. ЦДАВО України. Ф. 1060. Оп. 1. Спр. 25.
9. Терела Г.В. Аграрна політика Української держави П. Скоропадського : дис. канд. істор. наук : 07.00.01 / Полтава, 2000. 236 с.
10. Клунний Г. В боротьбі за селянство. Земельне законодавство контрреволюційних урядів за час революції на Україні. Харків : Радянський селянин, 1926. 180 с.
11. Українська Центральна Рада : Документи і матеріали у 2 т. / упоряд. В.Ф. Верстюк (кер.), О.Д. Бойко, Ю.М. Галерецький та ін. Т. 2 : 10 грудня 1917 – 29 квітня 1918 р. Київ : Наукова думка, 1996. 426 с.
12. Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918 р. Київ-Філадельфія, 1995. 493 с.
13. ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 3. Спр. 6.
14. ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 3. Спр. 11.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 5. Оп. 5. Спр. 109.
16. ЦДАВО України. Ф. 1061. Оп. 3. Спр. 13.
17. Якименко М.А. Земельна оренда на Україні в період капіталізму. *Укр. іст. журн.* 1991. № 2. С.55–63.
18. ЦДАВО України. Ф. 1216. Оп. 1. Спр. 256.
19. Законодательные акты 1918 г. Законы Украинской Державы (Законы, постановления, инструкции, циркуляры). Вып. VI. Изд-ие неофици. Одесса : Практическое правоведение, б.г. 40 с.
20. Лейберов И.П., Рудаченко С.Д. Революция и хлеб. Москва : Мысль, 1990. 222 с.